

İçtihat Kapısının Kapanmasına Dair Değerlendirme

Merve Gökteş¹

Özet

Bu çalışmada içtihat kavramı açıklanmaya çalışılıp üzerinde yapılan eleştirilere yer verilmiştir. İçtihat terimi açıklandıktan sonra bu yolun kapandığını iddia eden alimler ile içtihat kapısının halen açık olduğunu savunan alimlerin görüşleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İçtihat, Müçtehit, Joseph Schach, Hallaq, İmam Şafii, Fakih.

I- İçtihat Kavramı

İçtihat kelime anlamı olarak “çaba sarf etmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücünü harcamak” anlamında kullanılmaktadır.² İçtihat, nassların lafız, mana ve bilinçli boşluklarında gizli şer'i-ameli ahkâmı ortaya çıkarmaya yönelik beşeri çabayı ifade eder. Bu çabayı gösteren kimseye müçtehit, hakkında içtihat edilen konuya da müctehedün fih denilir.³

Günümüze kadar birçok âlim içtihat kavramı hakkında birçok farklı tanım ileri sürmüşlerdir. İmam Şafii ile birlikte içtihat teriminin kullanımına yüklediği anlamlar nedeniyle ilerleyen zamanda değişimler yaşayacaktır. İbn Hazm'a göre içtihat, sadece kitap ve sünnetten Allah'ın hükmünü araştırmaktır ki bu da oldukça dar bir anlam ortaya çıkarır.⁴ Bu tanımlardan çıkan ortak sonuç, dini bir konuda şer'i ve ameli ahkâmı ortaya çıkarmak için sarf edilen çaba olarak geçmektedir.⁵ İçtihat, nassın alternatifi değil onun açıklanmasının, diğer bir ifadeyle, sabit nasslar ile değişen ve gelişen hayatın problemlerini karşılamının bir yolu olmaktadır.⁶

Uygulamada “dini anlamak ve ameli hayata tatbik etmek” şeklinde özetleyebileceğimiz içtihat iki farklı alanda cereyan etmiştir:

1- Nassların bulunmadığı yerlerde; kıyas, istihsan, maslahat, istishab vb. yollar ile.

¹ Türgev Akademi IV. Aşama Öğrencisi. goktaasmerve@gmail.com

² Yusuf Apaydın, “İçtihat”, *DİA*, c. XXI, s. 432-445.

³“İçtihat”, *DİA*, s.432.

⁴ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İçtihat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1975, Ankara, s. 17.

⁵ Karaman, *İslam Hukukunda İçtihat*, s. 17.

⁶Yunus Apaydın, *İslâm Hukukuna Giriş*, Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Programı, Eskişehir, 2010, s. 131.

2- Nassların bulunduğu zaman ve mekâna; onları anlamak sözlerin niyet ve manalarını tayin etmek usul ve yolları ile.⁷

İçtihadın ortaya çıkışına baktığımızda Hz. Peygamber döneminde içtihat kavramının daha farklı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Değişen tanımlar ile beraber mezheplerin oluşum aşamasından sonraki devirden itibaren artık günümüzde kabul edilen anlamında icma yapıldığı söylenebilir. Mevcut içtihat kavramının ortaya çıkması III. yüzyıl sonu IV. yüzyıl başı gibi ortaya çıkmıştır. İmam Şafii'nin sünnet ve kıyasa vurgu yaparak geliştirmiş olduğu fıkıh metodolojisi içtihat faaliyeti açısından genel bir sistematik öneme sahiptir.⁸

Müçtehit olabilmek için bazı özelliklere sahip olmak gerekir. Özellikle İslâm hukukunun kaynaklarına iyi derecede hakim olma ve bu kaynaklardan hüküm çıkaracak usulü bilme, Arapça dilini sağlam bir seviyede bilme aranan özellikler arasında sayılabilir. İctihat yapacak kişinin gerçek bir fakih olması gerekmektedir. Ayetlerin lafız ve manalarının yanında nüzul sebeplerini bilinmesi, nasih-mensuh gibi önemli konularda bilgi sahibi olunması müçtehitte aranan önemli özelliklerdir. Dört mezhebin kurucu imamları Ebu Hanife, İmam Malik, Ahmet b. Hanbel ve İmam Şafii, gerekli alanlarda sistematik bir şekilde düzenlemeler yapıp içtihat konusunda önemli usul yolları oluşturmuşlardır. Dini her konuda içtihat yapmaları nedeni ile mutlak müçtehit olarak nitelendirilmişlerdir. Bu dört imamdan sonra dinin belirli alanlarında içtihat yapan müçtehitler de olmuştur, bunlar mukayyet müçtehit olarak adlandırılır. İmam Muhammed, Ebu Yusuf mukayyet müçtehitlere örnek olarak gösterilen isimlerdir.⁹

Mezheplerin sistematikleşmesi ile içtihat yapım metotları belirlenmiş bu doğrultuda ilerlemiştir. Özellikle içtihat yapacak âlimlerin şer'i ve ameli hükümlerde yeterli bilgiye sahip olmaları, dili iyi kullanmaları, hafızalarının sağlam olması nedeni ile güvenilir olmaları yapılan içtihatların uygulanması noktasında büyük öneme sahiptir. Sonraki devirlerde yapılacak veya yapılmaya teşebbüste bulunulacak içtihat çalışmaları, bu hususta eleştirileri üzerine toplamıştır. İctihat yapma ehliyetine sahip müçtehitlerin yetişmemesi, içtihat kapısının kapanmasında ileri süren bir gerekçedir.

⁷ Karaman, İslam Hukukunda İctihat s. 22.

⁸ Karaman, İslam Hukukunda İctihat - "İctihat", DİA maddesi, s. 432-445.

⁹ Yusuf Apaydın, "İctihat", DİA, c. XXI, s. 432-445 - Yunus Apaydın, *İslâm Hukukuna Giriş*, Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Programı, Eskişehir, 2010, s.

II- İctihat Kapısının Kapanması

İctihat kapısının kapanması şeklinde tabir edilen mevzu Joseph Schacht'ın tespitine göre, icthah yapma konusunda bir kısıtlama yokken III. yy. ortaları - IV. yy. tarihlerinden itibaren icthah ehliyetine sahip kişiler tarafından yapılması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu düşüncenin sonucu olarak da sadece ilk müctehitlerin bu ehliyete sahip olduğu bu tarihten sonra gelen fakihlerin bir önceki icthahları yorumlamak ile yetindiği şeklindedir.¹⁰

İctihat kapısının kapandığını ileri süren kişilerin öne sürmüş olduğu argümanlardan biri, yapılan icthahların bir önceki müctehitlerin çalışmalarını taklit edilmeye başlanmasıdır. İbn Hazm'ın tespitine göre, yaklaşık II. yüzyılın ortalarında başlayan taklit, III. yüzyılın başından itibaren yaygınlaşmış ve artık neredeyse tamamen mezhep imamaları taklit edilmeye başlanmıştır.¹¹ İctihadın yanı sıra aynı amaç için kullanılan rey, kıyas, istihsan gibi İslâm hukuku kaynakları da icthadın geri planda kalmasına neden olmuştur.¹²

Başka bir görüş ise, icthah yapacak kişilerin usul bilgisinin yetersiz olması düşüncesi ile dine herhangi bir zarar verilmesini engellemek istenmesidir. Mutlak icthah için bu görüşlerin doğruluğu kabul edilebilir olsa da mukayyet icthah için aynı şey söylenemeyecektir. Toplumun zamanla değişmesi, bilimde yeni gelişmelerin ortaya çıkması, akla ilk olarak bu yeni gelişmelerin dindeki hükmünün ne olduğunu getirecektir. Mukayyet müctehit gibi kendisini yetiştirmiş fıkıh usulüne, İslâm hukukunun kaynaklarına hakim olan alimler tarafından bu soru işaretlerini giderici hükümler verilmesi toplumsal bir beklentidir.

III- Görüşler

İctihat kapısının kapanması meselesi oryantalistler tarafından da üzerinde çalışma yapılmış bir alandır. Başta Joseph Schacht olmak üzere farklı oryantalistler de bu konuda araştırmalar yapmıştır. Schacht, İslâm hukuku üzerine önemli çalışmalara imza atarak icthah kapısının kapanmasının İslâm hukukunun oluşum aşamasından sonraki zamanda

¹⁰ “İctihat”, *DİA*, ¹⁰Kamil Yelek, “İctihat Kapısının Kapalılığıyla İlgili Söylemler: Joseph Schacht ve Wael b. Hallaq Örneği”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun 2016, Sayı: 2, s.77

¹¹İctihat, *DİA*, s. 443.

¹² Karaman, *İslam Hukukunda İctihat*, s. 169-191.

gerçekleştiğini söylemektedir. Özellikle mezheplerin oluşması ile birlikte bir bütün haline gelen İslâm hukukunda kimlerin içtihat edeceği meselesi üzerinde durup büyük âlimlerden sonra gerekli vasıflarda fakihlerin yetişemeyeceğini söylemiştir. Bunun özellikle İmam Şafii ile başladığını ve içtihat teriminin kıyasa doğru bir kayma yaşadığını savunmaktadır. Zamanla özgür hareketler ile yapılan çalışmaların yerini taklide bıraktığını belirtmiştir.¹³ Kısaca özetlemek gerekirse, Schacht IV. yüzyıldan itibaren içtihat kapısının kapandığını, İslam hukukunun erken devirlerde teşekkülünü tamamladıktan sonra asırlarca değişmeden devam ettiğini, hukukun değişmez katı kurallar bütününe dönüştüğünü ve bu durumun teori-pratik gerilimini ortaya çıkardığını iddia etmektedir.¹⁴

Gazzâlî'ye göre mutlak (sınırsız) ve mukayyet (sınırlı) olarak bilinen iki çeşit müçtehit vardır. Mukayyet müçtehidin faaliyet alanı kendi mezhebinin sınırları içinde kalır. Gazzâlî önceki mezhep kurucularının öldüğü ve yerlerinin doldurulamayacağı gerçeğini kabul ettiği ve tecdîd görevi mukallit olmayan üstün yetenekli bir fakihi gerektirdiği için, mezhepte müçtehitlerin varlığını kabul ettiği ve bilhassa kendisini Şafî mezhebinde bir müçtehit olarak gördüğü kesin olarak söylenebilir.¹⁵ Gazali, devlet idarecilerinin içtihadı olumsuz etkilediğini ve bundan dolayı gerilediğini söylüyor. Yönetimi kontrol altında tutmak amacıyla alimlere başvuru yapılarak fetva istenmesi, toplumdaki her olay için görüşler yayımlanması hatta bu görüşlerin birbirini ilga etmesi o devirde yaşanan normal olaylardandı. Bu duruma son vermek amacı ile içtihat yapımında ve genel olarak mezheplere sıkı sıkıya bağlılığın gerekli olduğunu söyleyerek toplumda her konuda sıklıkla başıboş içtihat yapımının önüne geçilmeye çalışıldı.¹⁶ Gazali'nin içtihat yapımında getirmiş olduğu şartların sebebi keyfi gerekli araştırmayı yapmadan hüküm koymanın önüne geçmek istemesindedir.¹⁷

Uzun yıllar Schacht'ın bu görüşleri oryantalistler tarafından kabul görmüştür, ancak Wael b. Hallaq yayınlamış olduğu "*Was the gate of ijthad closed?*" makale ile içtihat

¹³Kamil Yelek, "İçtihat Kapısının Kapalılığıyla İlgili Söylemler: Joseph Schacht ve Wael b. Hallaq Örneği", İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2016, Sayı: 2, s.77; Murteza Bedir, "Joseph Schacht", DİA, c. XXXVI, s. 223-226.

¹⁴ "İçtihat", DİA- Yelek, "İçtihat Kapısı"- Talip Türkan, "Joseph Schacht ve İslam Hukuku", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2004, sy. 4, s. 63-74.

¹⁵ Weal B. Hallaq, "İçtihat kapısı kapandı mı?", ?" (trc. Kamil Yelek- Enes Eryılmaz). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 29, s. 479.

¹⁶ Taha Cabir Alvâni, " Fıkıhta Kriz ve İctihad Metodolojisi" İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 4, Nisan 2006, s. 126.

¹⁷ Mustafa Türkan, "İctihadda Hata-İsabet Tartışmalarında Gazali'nin Görüşlerinin Tahlili", Pamukkale Üniversitesi, (tez), s. 368-379.

kapısının kapanmadığını bilimsel olarak ortaya koymuştur.¹⁸ İctihat edecek fakihlerin neredeyse her zaman mevcut olduğunu, mezheplerin ortaya çıkmasından sonra fûrû' fıkıh geliştirmede icthadın kullanıldığını, V. yüzyıla kadar icthad kapısının kapalı olduğuna dair herhangi bir söylemin olmadığını, icthad kapısının kapanması ile müçtehitlerin fiilen neslinin tükenmesine dair tartışmaların fakihlerin icmasına mani olduğu gibi gerekçeleri makalesinde savunmuştur. İslâm hukukunu gerçek manasına ulaşma yolunun fakihlerin eserlerinin kronolojik olarak okunması ile mümkün olduğunu ifade etmiştir.¹⁹ İslam tarihi boyunca fıkıh usulünün temel amacının icthad olduğu, bunun kaldırıldığına dair herhangi bir işaretin olmadığı açık bir şekilde görülecektir. İctihadın sadece müçtehitlerin onu yerine getirmede zaafa düştüklerinde ya da müçtehitlerin soyu tükendiğinde yok olabileceğini savunuyor. Ona göre bilge fakihlerin olmaması veya neslinin tükenmesi icthad kapısının kapanmasının yegâne sebebini oluşturur.²⁰

IV- Sonuç

Zaman içinde değişen ve gelişen toplumda, ortaya çıkmış yeni şeyler için uyarlanmış bir hükme ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır. Bundan dolayı icthad yapımında ilmi ve dini yönden yeterli niteliklere sahip müçtehitlerin sorunlara çözüm bulması gerekir. Mutlak icthad için kapının kapanmış olduğu nasıl bir gerçek ise mukayyet icthad için de icthad kapısının sonuna kadar açık olduğu aynı o şekilde gerçektir.

¹⁸ Kamil Yelek, "İctihat Kapısının", s. 79.

¹⁹ Hallaq, Wael b. "İctihat Kapısı Kapandı mı?" (trc. Kamil Yelek- Enes Eryılmaz). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 29, s. 457-503.

²⁰ Hallaq, "İctihat kapısı kapandı mı?", s. 483.

Kaynakça

- Alvâni, Taha Cabir. “ Fıkıhta Kriz ve İctihad Metodolojisi” . *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, Nisan 2006, s. 123-140.
- Apaydın, Yunus. *İslâm Hukukuna Giriş*. Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Programı, Eskişehir, 2010.
- Apaydın, Yusuf. “İctihat”, *DİA*, c. XXI, s. 432-445.
- Ayengin, Tevhit. “Hukuki Dinamizm ve İctihatta İisabet Tartışmaları”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Kış 2013, y. 13, sy. 3, s.140-158.
- Bedir, Murteza. “Joseph Schacht”, *DİA*, c. XXXVI, s. 223-226.
- Beşer, Faruk. “Sosyal Değişme ve İctihat”. Çağımızda sosyal değişme ve İslam 2002 yılı kutlu olsun programı sempozyum tebliği, sy 301-319.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “İslam Hukukunda İctihat ve İctihat Metodları”. *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları*, Şubat 2018, sy. 1, s. 99-111.
- Hallaq, Wael b. “İctihat Kapısı Kapandı mı?” (trc. Kamil Yelek- Enes Eryılmaz). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 29, s. 457-503.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1975, Ankara
- Kılıç, Muhammed Tayyib. “Fıkıh Tarihinin İctihat Merkezli Yazılması Problemi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, sy. 27, 2016, s. 127-143.
- Türcan, Talip. “Joseph Schacht ve İslam Hukuku”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. 4, s. 63-74.
- Türkan, Mustafa. “İctihadda Hata-İisabet Tartışmalarında Gazali'nin Görüşlerinin Tahlili”. Pamukkale Üniversitesi, (tez), s. 368-379.
- Yelek, Kamil. “İctihat Kapısının Kapalılığıyla İlgili Söylemler: Joseph Schacht ve Wael b. Hallaq Örneği”. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun 2016, Sayı: 2, s. 71-88.